

RÓZSA MÁRIA

**A bécsi „Wanderer” magyar vonatkozású közleményei
1851 – 1861**

A *Wanderer* című bécsi napilap magyar vonatkozású közleményeinek feldolgozását az 1850-es évvel zártuk le, mert ekkorra ért véget az 1848/49-es események értékelése az újságban.¹ A lap a Bach-rendszerben, a legszigorúbb elnyomás éve alatt is megkülönböztetett figyelmet szentelt a magyar eseményeknek, nem utolsósorban egyik főmunkatársának, a Bécsben élő kitűnő újságírónak, Falk Miksának köszönhetően kimondottan magyarbarát szellemben. Munkánk célja a *Wanderer* szerzője, illetve témája okán magyar vonatkozású írásainak elemzése. A rövid hírekkel, egy-két kivételtől eltekintve – még ha azok magyar tudósítótól származnak is – terjedelmi korlátok miatt nem foglalkozunk, vizsgálatunk a hosszabb írásokra, vezércikkekre, tárcákra, magyarországi levelekre, reflexiókra és könyvismertetésekre terjed ki. Figyelmünk főleg a fontosabb politikai eseményekre irányul, mert ezek határozták meg a lap Magyarországhoz való viszonyát, illetve azokra a problémakörökre, melyek a *Wanderer* szerkesztőségét állásfoglalásra készítették. Falk Miksa esetében azonban még jobban leszűkítettük a tárgyalt írások körét, nem ismertetjük az ő külpolitikai, pénzügyi és gazdasági témájú cikkeit, mert azok nem kapcsolódnak közvetlenül a magyar politikai élethez, még akkor sem, ha rejtetten találhatók bennük Magyarországra vonatkozó utalások.

A sajtó helyzete jelentősen megváltozott azután, hogy a császár 1849. március 4-én feloszlatta a kremsieri birodalmi gyűlést és Olmützben oktrojált alkotmányt adott ki. Ezt követően március 13-án és 14-én két sajtóügyekkel kapcsolatos pártens jelent meg, az első a sajtó „visszaéléseivel” foglalkozott, a második a sajtó „túlkapásai” esetén szükséges eljárást szabályozta.² Ez a két rendelet még nem avatkozott be túl durván a sajtó létébe, csak kaució letételét, köteles példány leadását és a szerkesztő osztrák állampolgárságát követelte meg. A sajtó fejlődésének gátja volt azonban az 1850. szeptember (Paupié szerint november) 6-án jelentősen

¹ RÓZSA Mária: *A bécsi „Der Wanderer” magyar vonatkozású közleményei. 1814–1850.* = MKsz 107. (1991) 1–2. 62–87.

² WINCKLER, Johann: *Die periodische Presse Österreichs. Eine historisch-statistische Studie.* Wien, 1875. 80. – Az osztrák sajtó 1849 utáni történetéhez felhasználtam még: ZENKER, Ernst Victor: *Geschichte der österreichischen Journalistik.* Wien, 1900. 47–53., 56–57. – PAUPIÉ, Kurt: *Handbuch der österreichischen Pressegeschichte. 1848–1959.* Wien–Stuttgart, 1960. I. 2–5.

megemelt hirdetési adó, mert ezzel a független, nagy lapok léte a legmesszebbmennyig veszélybe került. A napilapok bevételét ugyanis a hirdetésfelvétel jelentősen növelte, és ez a rendelkezés éppen ezt a jövedelemforrást csökkentette. 1851. július 6-ával, a bírságotól való mentésével a sajtót pusztán látszólagosra ítélték és újra visszatért a Vormärz adminisztratív önkénye. Az 1852. május 27-én életbe léptetett büntető törvény a véleménynyilvánítás szabadságát még jobban korlátok közé szorította és az elnyomást tovább fokozta. E rendelet célja volt a napilapokat teljesen a kormánytól függővé tenni; a vállalkozás gazdasági veszélyeztetésével az a szerkesztőt szinte saját maga cenzorává tette. Egyes számok elkobzása, az újság ideiglenes vagy végleges felfüggesztése, a lapalapításhoz aránytalanul magas kaució (a politikai lapok esetében 5000–10 000 forint között) követelése, a szerkesztőség munkatársai számára szabadságvesztés kiszabása mindennapos dolgok voltak. Mindezek a rendelkezések és az általános politikai elnyomás a lapok számának drasztikus csökkenéséhez vezetett. 1852. volt ebben a tekintetben a mélypont, ekkor Ausztria területén az 1848-ban létezett 306 politikai laphoz képest mindössze 59 jelent meg.³ A lapok árának folyamatos csökkenésével együtt nőtt az eladott példányok száma. 1848 után a napilapok iránti igény óriási mértékben megnövekedett, mindenki számára hozzáférhetővé váltak, olyan rétegek is olvastak újságot, amelyeknek korábban sem igénye, sem lehetősége nem volt erre. 1855-ös adat szerint a 18 hivatalos, félhivatalos lapnak (Winckler a *Wanderert* ekkor még ide sorolta) együttvéve 20 550 volt számonként a példányszáma, a 10 liberális és nemzeti lapnak viszont jóval magasabb, 33 580, ami az irántuk való nagy keresletet mutatja.⁴ Az 1854. június 6-i rendelet szabályozta, hogy állami alkalmazottaknak tilos volt a sajtóban feletteseik beleegyezése nélkül publikálni.⁵ A napilapokat tehát rendkívül sokfelől ellenőrizték, büntető és rendőri rendszabályokkal korlátozták, ehhez társultak továbbá olyan gazdasági megszorító intézkedések, amelyek a lapok pénzügyi hátterét érintették érzékenyen. Az 1857. október 27-i rendelkezés után 1858. január 1-jén újra életbe léptették az 1848 óta nem használatos „újságbélyeg” intézményét, majd 1858. július 8-án a hirdetési adót ismételen felemelték. Miután a solferinói ütközettel (1859. június 24.) és Bach belügyminiszter felmentésével (1859. augusztus 22.) az osztrák abszolutizmus összeomlott, 1859. november 27-én új sajtótörvény született, amely azonban – ahogy Paupié mondja – „csak gyengén cukrozott keserű pirula volt”, de azért azután a sajtó helyzete némileg javulni kezdett. Ez a rendelkezés megszüntette a megrovást, ugyanakkor korlátozta a sajtót azzal, hogy büntetést helyezett kilátásba minden olyan lap számára, amely „hamis híreket” közölt. 1861. október 4-én új sajtótörvény került a birodalmi tanács elé, melyet a császár 1862. december 17-én kézjegyével látott el, de amely csak 1863.

³ WINCKLER: *i. m.* 85.

⁴ WINCKLER: *i. m.* 94.

⁵ WINCKLER: *i. m.* 89.

március 9-én lépett életbe. A periodikák száma az érezhető enyhülés következtében az 1859-es 246-hoz képest 1862-ben 345-re emelkedett.⁶

A *Wanderer* gyakran reagált a sajtót érintő rendeletekre, elemezte a sajtó helyzetét. 1851. július 11-i számában *Die neue Preßordnung* címen vezércikkben írtak a július 6-án bevezetett bírságolási rendszerről, kifejtve, hogy 1849. március 13. óta nincs sajtószabadság, nincs politikai irodalom Ausztriában. (Itt jegyezzük meg, hogy a napi két – reggeli és esti – kiadásban megjelenő *Wanderer* írásaira való hivatkozáskor csak az esti kiadást jelezzük, különben mindig a reggeli kiadás értendő.) 1857. augusztus 18-án az újságbélyeg esetleges bevezetésének várható következményeit latolgatják (mint már jeleztük, 1858. január 1-jén be is vezették) és az írás szerzője azt jóslja, 10 éven belül nem lesznek lapok, a független újságírást lehetetlenné fogják tenni, s ez nem pusztán anyagi természetű intézkedés, hanem politikai. 1861. március 5-én a *Das constitutionelle Österreich und die Tagespresse* című vezércikk szerint a sok be nem tartott ígéret rezignációhoz és apátiához vezetett. Az írás aláhúzza a napilapok szerepének fontosságát, az álláspontok rajtuk keresztül világossá válnak, előítéletek szűnnek meg, majd végül leszögezi, hogy az osztrák sajtó mind a mai napig nem szabad, és nem liberális abszolutizmusra, hanem igazi alkotmányosságra van szükség. Az 1861. október 9-i *Die neuen Preßvorlagen* című cikkében reagált a *Wanderer* az október 4-i új sajtótörvényre olyan formán, hogy az új sajtótörvény mindent a régiben hagy és bizonyítékok nélkül a vádlottak padjára ültethet bárkit. Október 15-én folytatva ezt a gondolatsort leszámol az illúziókkal, úgy foglalja össze az új törvény lényegét, hogy az 1852-es sajtótörvényből kicsit átvett, a kaució mértéke némileg csökkent, a liberalizmusnak látszólagos engedményeket tett, de a valódi sajtószabadságtól messze van.

Ennyire korlátozott véleménynyilvánítási lehetőségek között a *Wanderer* mozgásteret is igen szűk volt. A *Wanderer*nek Winckler által a hivatalos lapok között kijelölt helye azonban nem olyan egyértelmű, ha elolvassuk az 1856-ban megjelent, de az 1854-es évet jellemző Wurzbach-féle bibliográfiai-statisztikai áttekintésben a lapra vonatkozó részt.⁷ A bécsi lapokról általában ezt írja: „A főváros nagy politikai lapjai, a *Presse*, a *Lloyd*, az *Ostdeutsche Post* és a *Wanderer* több-kevesebb sikerrel igyekeznek követni a nagy angol és francia lapok példáját és példányszámukat tekintve majdnem el is érik azokét. A lapok vezércikkeiről elmondható, hogy nem hiányzik belőlük bizonyos alaposág és a mostani idők történetében való jártasság.” A fővárosi politikai lapjainak fontos részét képezi a feuilleton (a tárca), melyben a fővárosi kulturális élet eseményeit (színházak műsora, koncertek, kiállítások, irodalmi újdonságok) ismertető írások jelennek meg, és amelyek „nem mindig erre

⁶ WINCKLER: *i. m.* 98.

⁷ WURZBACH, Constant von: *Bibliographisch-statistische Übersicht der Literatur des österreichischen Kaiserstaates*. Vom 1. Jänner bis 31. Dezember 1854. Zweiter Bericht [...] im Auftrage seiner Excellenz des Herrn Ministers des Innern Alexander Freiherrn von Bach. Wien, 1856. 16.

hivatott és kompetens tollaktól erednek”. „A lapoknak tulajdonképpeni pártszínezetük nincs” – írja. Miután ez a kimutatás Bach megrendelésére készült, az 50-es évek elnyomó intézkedéseinek következtében szigorúan kordában tartott lapok politikai jellegtelenségére történő célzás nagyjából megállja a helyét, hiszen a helyzet valóban nem tette lehetővé az eszmék nyílt vállalását. A *Wanderer* feuilletonjáról, melyet ekkor Ludwig August Frankl bécsi orvos, költő és újságíró, Lenau barátja és életrajzírója szerkesztett, igen „elítélően” nyilatkozik Wurzbach: 'A *Wanderer*' feuilletonja előszeretettel szépirodalmi volt. A toll, amely ezt a feladatot tűzte ki maga elé, hogy kritikai feuilletont szervezzen meg, sem a szükséges ügyességgel, sem az ügyszó elengedhetetlen hozzáértéssel nem bír. A 'Wanderer'-ben már régóta működött az az újabb irodalomban uralkodó tagadási szellem, amely minden a régebbi irodalomban – különösen a Monarchián belül – megállapodott személyiség elleni tiltakozással lépett fel és ott akart ismét okítani, ahol már minden oktatást kimerítettek.” Ennél jobban sikerültek az osztrák műegylet kiállításairól írt levelek – véli. Az ő ítélete tulajdonképpen dicséret, arra lehet belőle következtetni, hogy a *Wanderer* haladó nézeteket valló szerkesztői az irodalmi megújulás szellemét képviselték, a meggyökeresedett irodalmi irányzatok, s így a biedermeier elleni határozott fellépést, realista tendenciák elterjedését sürgették.

Egy titkosügynök 1856-os jelentése⁸ még jobban megerősít bennünket abban, hogy a *Wanderer* szerkesztői liberális eszméik mellett még ilyen körülmények között is kiálltak. Ezt írja: „A 'Wanderer' Sommer tulajdona, a politikai részt névleges szerkesztője, Seiffried Pillursky, egy lengyel, sőt ultralengyel vezeti. Irányzata a »Donau«-éhoz⁹ hasonló, csak azzal a különbséggel, hogy még durvábban viselkedik, mint amaz. Minden legitimitás ellensége és a sajtóbizottság szigorú figyelmével tünteti ki, Oroszországot és Poroszországot gyűlöli, Ausztriát lenézésével szerencsétli.” Végezetül még egy fontos adatra bukkanhatunk ebben az írásban: „3000 előfizetője van, Steierországban, Galíciában és Magyarországon nagyon elterjedt”. A *Wanderer* előfizetőinek számára vonatkozóan álljon itt még egy információ kicsit későbből, Falknak Pompéry Jánoshoz intézett 1861. június 2-i levelében, amelyben Falk beszámol a Pompéry kérésére Gräss-szal, a *Wanderer* szerkesztőjével a lap esetleges eladásával kapcsolatos tárgyalásáról azt írja Falk, hogy amennyiben megvennék a lapot, azzal „mintegy 5000 előfizetőt és jó hangzatú nevet” kapnának.¹⁰

A *Wanderer* 1849 és 1854 között Ernst von Schwarzer (1808–1860), az 1848-as Doblhoff-Wessenberg kabinet közmunkaügyi minisztere, a „bécsi újságírás egyik

⁸ *Ungedruckte Briefe eines geheimen Wiener Agenten aus dem Jahre 1856*. Mitgeteilt und mit einer Einleitung versehen von Eduard von WERTHEIMER = Deutsche Revue. Jg. 32. 1907. Bd. 3. Juli–Sept. 230.

⁹ A *Donauról* azt írta korábban a titkosügynök, hogy „a legtisztábban demokratikus, amit csak a sajtóbizottság tud kordában tartani”. In: *Ungedruckte...* (I. a 8. sz. jegyzet) 230. A *Donaut* egyébként 1854-ben Ernst von SCHWARZER, a *Wanderer* korábbi szerkesztője alapította.

¹⁰ Falk Miksa – Pompéry Jánoshoz. OSZK Kézirattár. Fond IV/41.

szellemi atyja”¹¹ vezette, bár szerkesztőként Ferdinand Ritter von Seyfried (?–1865) (róla már korábbi írásunkban szoltunk) neve állt a lapon. Schwarzer nekológja az 1860. március 20-i *Wanderer*ben jelent meg, s megemlíti benne, hogy a lap szerkesztője volt, s hogy politikai beállítottsága mérsékelt liberális, de néha extrem liberális tendenciákat is érvényesülni engedett. A vezércikkeket Andreas Freiherr von Stifft (1819–1877) „szállította, aki a legradikálisabb politikai nézete- ket kötötte össze mély vallásos áhítattal.”¹² Schwarzer kiválása után ténylegesen Seyfried vezette a lapot, a tárcarovatot pedig a már említett Frankl. Később a *Wan- derer* a kitűnő zszurnaliszta, Moritz Grass (?–1901) tulajdonába ment át, aki 1856. augusztus 21-étől már a lap társszerkesztője volt, és aki Falk Miksához fűződő ba- rátsága révén is még határozottabban engedte a különböző magyar véleményeket kifejezésre jutni.

A *Wanderer* az aktuális magyarországi politikai eseményeket mindig figyelem- mel kísérte és a magyar érdekeket szem előtt tartva az évtized meghatározó politikai kérdéseiben józanul foglalt állást.¹³ 1851 során magyarországi levelezők többször foglalkoztak az alkotmány kérdésével. Az 1851. január 1-jei pesti levélíró kifejti, hogy az 1849. március 4-i charta szellemében az egyes tartományok alkotmányai- nak életbe kellett volna lépniük, de ez nem történt meg. Nincs országgyűlés, ahol a nép akaratát kifejezhetné. A hivatalos szervek nem tudnak megfelelően működ- ni, mert nem bírják a nép bizalmát. Végezetül leszögezi, hogy a legkorlátozottabb alkotmányt is előnyben részesítenék a legjószándékúbb abszolutizmussal szemben. Január 13-án „é-j” pesti tudósító arról ír, hogy egy működőképes alkotmányhoz az ország nemzeti hagyományait is figyelembe kell venni, és a polgárokat is be kell von- ni az előkészületekbe. Március 14-én szintén az alkotmány helyreállítását sürgette egy pesti levelező.

Több cikk foglalkozott a magyarországi pártrendszerrel. Például 1851. június 14-én és 17-én a *Pesti Napló* és a *Magyar Hírlap* nyomán azt írták, hogy a liberálisok és a konzervatívok között közeledés fog létrejönni. A hivatalos *Magyar Hírlap* a ma- gyarok követeléseit három pontban foglalja össze: 1) a polgári közigazgatást helyre kell állítani, 2) a törvényhatóságok helyzetét rendezni kell, 3) sajtótörvényt kell al- kotni. A cikk írója végezetül a magyar lapokat elemzi pártállásuk szerint, mert – mint írja – a sajtó a pártélet hű tükre volt 1848 előtt is és az írás idején is.

¹¹ ZENKER: *i. m.* 51.

¹² NAGL, Johann Willibald – ZEIDLER, Jakob: *Deutsch – österreichische Literaturgeschichte*. Hrsg. v. Eduard CASTLE. Bd. III/3. 1848–1890. Wien, 1927. 361–362. – Andreas Stifftől említés történik még: *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése*. Szerk., bev. és jegyz. ell. ANGYAL Dávid. Bp., 1925. 253–254.

¹³ Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a *Wanderer* 1852-es évfolyama sem az Osztrák Nemzeti Könyvtárban, sem más bécsi könyvtárakban nem volt megtalálható, de aztán munkám során sikerült Grazból mikrofilmen megkapnom, az év azonban így is hiányos, csak a márciustól de- cemberig terjedő időszak van meg.

A provizórium megszüntetése érdekében a *Wanderer* több alkalommal szót emelt. 1851-én „é-j” Nyugatmagyarországról küldött levele a provizórikus közigazgatásról, a be nem fogadott, a helyi viszonyokat nem ismerő hivatalnokrétegről szól. Ugyanez a téma a március 28-i pesti levélben, amelyben a főispánok kinevezése kapcsán a 48 előtti hivatalnokréteg, vagy április 6-án, amikor az *Österreichische Reichszeitung* által a „forradalomba belekeveredett, kompromittálódott” személyeknek nevezett hivatalnokok hatalomba való visszakerüléséről írnak. 1851. május 7-én a pesti tudósító a megszállás megszüntetését követeli, valamint azt, hogy az adminisztrációnak törvényileg szabályozott úton kell folynia, s legyen vége az önkénynek, mert csak ez vezethet a kedélyek megnyugvásához. 1852. június 4-én az *Ungarns Hoffnung* című, Pesten keletkezett írás szerzője leszögezi, hogy amióta provizórium van Magyarországon, a kísérletek az újrendezésre rendre kudarcot vallottak. Vannak, akik még mindig a magyarok szeparatizmusától tartanak – írja – s megjegyzi ezenkívül, hogy Magyarország gazdasági felemelkedése a cél.

1851. február 25-én az esti lapban a magyar emigránsok amerikai helyzetével foglalkoznak. A cikkből megtudhatjuk, hogy Újházy László (aki a szabadságharc alatt kormánybiztos volt, Görgeyvel harcolt) New Buda néven kolóniát alapított. Ez az írás a *Pesti Napló*ból származik, s a cikk szerzője megjegyzi, hogy ugyanezt az írást a *Pester Zeitung* nemzetellenes hangvételben, megcsonkítva, míg a *Spiegel* szó szerinti fordításban, hűen hozta le. Az emigrációról a *Pesti Napló* levelezője nyomán tudósít ismét a *Wanderer* 1851. július 9-én, beszámolva a rossz körülményekről, amelyek között a magyar emigránsok Észak-Amerikába utaztak.

A törvénykezés kérdésével foglalkozik az 1853. április 30-i pesti levél a polgári törvénykönyv esetleges hatályba lépése okán. A cikk írója kifejti, hogy a nemeseknek is rá kell jönnie, hogy mindenkinek azonos jogai vannak. 1853. május 1-jén aztán életbe is lépett az osztrák polgári törvénykönyv és az ősiség megszüntetését szabályozó rendelet. A kivételes állapotot 1854. május 1-jén szüntették meg Magyarországon és ezután a polgári hatóságok és bíróságok teljes hatáskörüket gyakorolhatták.

Az arisztokrácia helyzete volt a témája az 1851. augusztus 19-i *Magyarische Briefe* című sorozat egyik írásának. A cikk szerzője nagy történelmi neveket sorol fel, akiknek jogaik és előjogaik, hatalmas földbirtokaik vannak, akik a konzervativizmust képviselik, és elítéli pompakedvelő életvitelüket, pazarlásukat. Az 1856. május 3-i *Ungarns Adel und geistige Capacitäten in erneuter Tätigkeit* című írásban arról szólnak, hogy az arisztokráciának fel kell adnia passzivitását és össze kell fognia az értelmiséggel, melynek nincs pénze, viszont rendelkezik szellemi kapacitásokkal. Példaként említik a cseh nemességet, amely nagy ipari vállalkozásokban vesz részt.

A betelepítés eredménytelenségét a *Wanderer* többször is szóvá tette. Például az 1851. július 25-i *Über die Ansiedlung in Ungarn* című írás arról szól, hogy a betelepítés sikertelen és a Monarchia érdekében áll a parlagon fekvő területek hasznosítása. A szabadságharc leverése után az abszolutista kormány Dél-Magyarországon,

a Temesi bánóság és szerb vajdaság területén nagyobb arányú telepítésbe akart kezdeni, de végül is csak kevés számú község létesült. 1856. május 11-én a *Nach Osten* című írás az *Augsburger Allgemeine Zeitung* támadására felel. A *Wanderer* szerint a kolonializációval a német kultúrát akarják terjeszteni, ezért küldik a kivándorlókat a nyakunkra, s nem az az oka, hogy munkaerőhiány lenne Magyarországon. A köszén- és ércbányászat fellendítésére cseh és cseh–német lakosságot telepítettek be, de maga a betelepítési törvény csak 1858-ban jelent meg.¹⁴

Szintén támadásokra válaszolva, sok írás bizonygatta a magyar nép jó tulajdonságait. Az 1852. július 20-i *Ungarns geistige Richtung* című vezércikkben is kijelentik, hogy a magyar nem lusta nép, csak az előnytelen körülmények miatt ez a látszat. Valójában a mezőgazdaság, a kereskedelem és a technika fejlesztése a fontos, sőt vannak is már bizonyos törekvések. Egyébként több írás leszögezi, hogy mindenkéltől való cél Magyarország jólétének emelése, ehhez tőkebefektetés, vonathálózat kiépítése az alapfeltételek. 1856. február 19-én Magyarországról küldött tudósításban az általános hangulatot jellemzik, az írás szerzője szerint a közélet megakadt, s ennek fő oka, hogy nincs alkotmány. A magyar jellem nyitott, becsületes, egyszerű, csak korábbi jogait akarja visszakapni. Magyarország népe és a trón között csak olyan kipróbált, megbízható emberek képesek hidat képezni, akik mindkét fél bizalmát élvezik. 1860. február 2-án Ivánka Imre pesti levelező válaszol az *Allgemeine Zeitung* támadására, mely szerint a magyarok fenn hordják az orrukat, a pusztá félbarbárai, és kijelenti, hogy a magyarok nem maradnak el más nemzetek mögött, a magyar paraszt és iparos szorgalmas.

Az elnémetesítési törekvések elleni tiltakozás hangja is felerősödött időről időre a *Wanderer* hasábjain. 1859. november 26-án „H. T.” *Ungarischer Separatismus* címen tiltakozik a németesítési törekvések ellen, véleménye szerint a magyar nemzetiség felolvasztása kivihetetlen. Az 1860. január 6-i *Die Landessprachen in ihren Wechselwirkungen* című vezércikk leszögezi, hogy minden nép ragaszkodik a maga nyelvéhez. Mi úgy találjuk – írja a cikk szerzője –, hogy a nemzetiségi kérdés csak a német elemmel szembeni ellenérzés jeleként került előtérbe. A tartományokban ugyanilyen sietséggel kellene a magyar és a szlovák nyelvet is terjeszteni, s az ezekben az országrészekben dolgozó osztrák hivatalnokoknak is meg kellene tanulniuk ezeket a nyelveket. 1860. július 11-én Ivánka Imre írt *Zur Sprachenfrage in Ungarn* címen. Magyarországon mindenkit magyarnak tartanak, aki a szent korona fennhatósága alá tartozó területen született. Visszautal arra, hogy II. József németesítési kísérlete is kudarcba fulladt. Jelenleg egyetlen dolgot követelünk – írja –, hogy a törvények magyar nyelven legyenek megfogalmazva.

Az oktatásügy területéről említést érdemel az az írás 1851. augusztus 23-áról, mely a gimnáziumi oktatás reformjának tervezetét hiányosságai ellenére is üdvözli. Az év folyamán, december 10-én megjelent helytartósági rendelet szabályozta a reáliskolák szervezetét és tanrendjét. Az 1852. április 29-i *Bürger Schulen und Real-*

¹⁴ BUCHMANN Károly: *A délmagyarországi telepítések története*. Bp. 1936. 107.

wissenschaften című cikk szerzője síkra szállt a polgári iskolák létrehozásáért. Azért szükséges ez – véli –, mert ilyen típusú iskolák eddig még nem voltak, és polgárság sincs Magyarországon. Bár maga az iskola nem teremthet polgárságot, de a szemléletváltáshoz mindenképpen szükséges. A reáltudományok el vannak hanyagolva és az iskolák túl németek. 1854. december 8-án a *Die Frage der Unterrichtssprache* című pesti írásban arról van szó, hogy vegyes lakosságú területeken eldönthető lesz, mi legyen az oktatás nyelve. December 16-án aztán megjelent az a kultuszminiszeri rendelet, mely egységesen szabályozta a középfokú iskolák tanrendjét. 1860. május 3-án Ferdinand Lutter a pesti főgimnázium igazgatója reagál az *Allgemeine Zeitung* cikkére, melyben helytelenül ábrázolták a gimnáziumok helyzetét. Kifejti, hogy kevés az állami gimnázium. A Leo Thun-Hohenstein gróf kultuszminiszter által 1849-ben kiadott szabályzat, az *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich* germanizálási törekvésétől eltekintve, sok értékes újítást tartalmazott, a középfokú oktatást új alapokra fektette. Nyolcosztályossá tette a gimnáziumokat, új iskolatípust, a reáliskolát vezetett be, a felsőfokú oktatásban is előrelépést tett lehetővé a szakképesítés felé, például megszervezte a műegyetem elődjét, a Politechnikumot. Természetesen ez az egységesítés iskolák összevonásával és megszüntetésével is járt, melyek főleg a protestáns intézményeket sújtották, míg a katolikus egyház nagy befolyása az oktatásban megmaradt.¹⁵

A vallási kérdések közül a protestáns egyház helyzetével kapcsolatos a legtöbb írás, melyek többsége a protestáns egyház jogainak visszaállításáért küzd. Erre példa az 1851. február 10-i „E. M. aus Gömör” aláírású cikk. 1859. szeptember 18-án és 19-én *Das Protestantengesetz* címen reagálnak a szeptember 1-jei protestáns pátensre. Az írás szerzője először az egyház helyzetéről ad történeti áttekintést, majd részletesen kifejti, hogy nem történt meg a katolikus egyházzal való egyenjogúsítása. A protestáns pátens szabályozta az állam és a protestáns egyházak viszonyát, s nem csak a magasabb egyházi tisztségviselők, hanem a lelkészek és a falusi tanítók megválasztását is a kormányhatóságok megerősítésétől tette függővé. Természetesen ez ellen tiltakozási hullám indult meg. A protestáns pátens utóéletéhez tartozik még, hogy 1859. október 31-én a négy református egyházkerület vezetőinek sárospataki értekezlete elhatározta, hogy a pátens rendelkezéseinek nem tesz eleget. 1859. november 19-én a protestánsok miskolci egyházi gyűléséről tudósított a *Wanderer*, helyesebben a tudósításhoz Kemény Zsigmond levele szolgált alapul, melyet Falk majdnem szó szerint lefordított.¹⁶ 1860. május 1-jén a Tiszáninnen Református Egyházkerület nyíltan szembehelyezkedik a protestáns pátenssel, megválasztja és beiktatja új püspökét és főgondnokát. Ebben a kérdésben aztán az uralkodónak végül is vissza kellett lépnie, 1860. május 15-i legfelső kéziratában hatálytalanította a protestáns pátent.

¹⁵ RAVASZ János – FELKAI László – BELLÉR Béla – SIMON Gyula: *A magyar nevelés története. A feudalizmus és a kapitalizmus korában.* Bp. 1960. 94–98.

¹⁶ FALK – KECSKEMÉTHY: *i. m.* 482–484.

A vallási élet területének másik fontos témája a zsidókérdés. 1851. február 5-én az esti számban egy zsidó orvost ért megkülönböztetésről számolnak be Pestről, február 23-án „Z. aus Ungarn” (gróf Zay Károly) arról írt, hogy a kormány az első alaptörvényben a polgári és politikai jogok gyakorlását vallási hovatartozástól függetlennek nyilvánította és kinyilvánította mindenki egyenlőségét a törvény előtt, de ez még nem valósult meg, hiszen számtalan hír érkezik a zsidók jogainak megsértéséről. 1860. június 2-án *Die Juden in Ungarn* című, Pestről keltezett cikk egy konkrét eset ürügyén mélyebb és általánosabb támadásokat fogalmaz meg. A nemzeti törekvés közös fellendülést tett lehetővé vallási különbségek nélkül – így kezdődik az írás, mely aztán azt veti a zsidók szemére, hogy nem adakoznak eleget az Akadémia épületére, a Kazinczy-emlékműre és Széchenyi-rekviemet sem tartottak. Dicséretes, hogy a *Wanderer* valóban igyekezett objektív maradni, minden véleménynek hangot adott, és erre a cikkre is lehozta a választ június 6-án *Eine Stimme für die Juden in Ungarn* címen, mely Bécsben íródott. A cikk szerzője a zsidók védelmére kel, kifejti, hogy az emancipáció valóban sikeresen végbement. Egyes zsidók adakoztak az említett célokra, a zsinagógában nem tartottak gyászsztentiszteleteket, mert az nem odavaló, de másutt megemlékeztek Széchenyiről, s mindez azt bizonyítja, hogy a zsidók valódi patrióták. A lap Löw Lipót főrabbi *Noch einmal die Juden in Ungarn* című cikkével 1860. június 12-én a vitát lezártak tekintette.

Az évtized egy fontos és nagy visszhangot kiváltó írásműve volt az Alexander Bach által sugalmazott és Bernhard Meyer tollából származó, Bach belügyminiszter rendszerét dicsőítő, 1857. októberében megjelent *Rückblick auf die jüngste Entwicklungsgeschichte Ungarns* című, névtelenül és a kiadó neve nélkül megjelent röpirat, melyet a *Wanderer* cikksorozatban ismertetett, leszögezve, hogy kritikáról szó sem lehet, mert az írás nem a nyilvánosság számára készült. (1857. október 29., 31., november 7., 8.) A röpirat lényegét a következőképpen adja vissza: Magyarország helyzete megváltozott az öszsbirodalmon belül, régi különállásának véget kell vetni, de ami jó volt a magyar közigazgatásban, azt meg kell tartani. Magyarországot ezért öt közigazgatási területre osztották fel. Az új rendszer előnye – így a *Rückblick* szerzője –, hogy nem csak a birodalom teljes egységét, hanem az egyes részek önállóságát is garantálja. Az utolsó két rész a nyelvi helyzettel és az oktatási nyelvvel foglalkozik. Belső használatra a német nyelv jelöltetett ki, ennek a magyar nyelv fejletlensége az oka, de e mellett a többi tartomány nyelvét is lehet használni, az oktatásban a helyi lakosság többsége dönthet a nyelvhasználatról. Mindezeket a *Wanderer* minden kommentár nélkül közölte.

1860. október 23-án az Októberi Diploma teremtette helyzetről ír az aláírás nélküli bécsi vezércikk *Die Neugestaltung der Monarchie* címen. Bár a régi magyar alkotmányt helyreállították, hiányolja a sajtóviszonyok rendezését. Nem tagadja le azonban, hogy a Magyarországról jövő hangok nem teljes megelégedésről számolnak be, fő ellenérvük, hogy a diploma nem a Pragmatica Sanctión alapul. 1860. november 3-án *Die Stellung der 'Liberalen' in Ungarn* című, Pesten íródott cikk ismerteti a liberálisok viszonyulását az Októberi Diploma utáni helyzethez; kitarta-

nak Magyarország különállása mellett, programjuk ismét a Pragmatica Sanctión és a 48-as törvényeken alapul, de a cikk írója elismeri a konzervatívok érdemeit is, akik utat törtek idáig. November 4-én Zay ismét a magyarországi csalódott hangulatról tudósít, és a *Wanderer* szerkesztősége leszögezi, hogy „teljesen osztja a liberális párt álláspontját”. Az 1860. december 7-i *Die Excesse in Ungarn* – természetesen ironikusan értendő – írás a magyarországi követelésüket foglalja össze, vagyis főispánok kinevezése, a megyék újrászervezése 48-as alapon, országgyűlési választások megtartása. Nem különleges rendszabályok kellenek – véli a szerző –, hanem a normális állapotokat kell helyreállítani. Az esztergomi konferenciáról is rendszeresen tudósítottak, melynek feladata az ideiglenes választási törvényjavaslat kidolgozása volt. 1861. január 27-én a *Die Regierung und die Liberalen Ungarns* című, aláírás nélküli bécsi cikk a *Presse* támadására felel, mely szerint ha a magyarok óhajait figyelembe vennék, a Monarchia felbomlana. A válaszcikk leszögezi, hogy a tárgyalások alapja csak a perszónálunió lehet, Bach centralizációja elhibázott és törvénytelen volt, és nem lehet az osztrák birodalmi tanácsot Magyarország részvétele nélkül összehívni. Az 1861-es Februári Pátens után a csalódottság, teljes reményvesztettség hangján szólnak a magyarországi tudósítók levelei. Vas Gereben az év végén úgy összegzi a kialakult helyzetet, hogy a magyar kérdés megoldása nem sikerült, ez az év is új tapasztalatokat hozott, és reméli, hogy az új év majd az alkotmányosság felé történő lépéseket teszi lehetővé.¹⁷

Következzék most néhány adalék a *Wanderer* „önmeghatározásához”, idézetek olyan írásokból, amelyekben a szerkesztőség egyes politikai kérdésekkel kapcsolatban nyíltan állást foglal, megfogalmazza vezérelveit. 1859. december 3-án *Zur Abwehr* című, aláírás nélküli cikkben a Zayt ért támadásra reagálnak (Zay december 1-jei *Wanderer*-beli levelében szót emelt Magyarország integritása, az autonóm magyar közigazgatás mellett), mely helyteleníti, hogy „egy német város német lapja ki merte nyomtatni ezt a cikket”. A *Wanderer* „nem német lap”, szögezi le a névtelen bécsi keltezésű írás, hanem „osztrák, mely németül íródik, s nem azért jelenik meg Bécsben, mert az egy német város, hanem mert ez az osztrák Monarchia fővárosa, amelynek összes érdekeit ebből a központból lehet a legjobban képviselni”. „A 'Wanderer' igazi osztrák lap, amely minden érdeket figyelembe vesz” – szögezi le végezetül a cikk írója, aki annyit árul el magáról, hogy 8 évvel ezelőtt magyarországi munkatársa volt a lapnak. Az 1860. február 16-i *Ein Wort an die „Allgemeine Zeitung” und ihre Correspondenten* című bécsi írás az említett német lap magyarországi levelezőjének egy cikkére reagál, mely szerint a magyar kérdésekbe nem magyarok is beavatkoznak, és felteszi a kérdést, kikre vonatkozik ez az állítás. Fel-

¹⁷ A történelmi események háttérének ismertetéséhez felhasználtam: *Magyarország története*. Főszerk. KOVÁCS Endre. Szerk. KATUS László. 1849–1865. 6/I. köt. Bp. 1979. – BERZEVICZY Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon. I–III. 1849–1865*. Bp. 1922–(1937). – SOMOGYI Éva: *Abszolutizmus és kiegyezés. 1849–1867*. Bp. 1981.

tételezi, hogy azokra a külföldi lapokra, amelyek megvédik őket és amelyeket az *Allgemeine Zeitung* „megvásárolt lapoknak” nevez. Nyilvánvaló, hogy az egész cikk a *Wanderer* ellen irányul – véli a cikk írója. Majd leszögezi, hogy sokéves újságírói ténykedésük során meggyőződésük miatt már sok mindent el kellett szenvedniük, és felkéri az *Allgemeine Zeitung* szerkesztőjét, hogy közölje, hogy a *Wanderer* nem tartozik a megvásárolt lapok közé, vagy bizonyítsa be, hogy nem független lap. Itt tehát a *Wanderer* szerkesztősége nyíltan hitet tesz magyarbarát érzelmei mellett. 1861. november 12-én szerkesztőségi közlemény jelent meg, melyet a november 5-én meghirdetett provizórium váltott ki, és amely leszögezi, hogy a sajtó helyzete ismét lehetetlenné vált, akárcsak az 50-es években. A szerkesztőség közli, hogy nem elveik feladása készíti őket a visszafogottabb, óvatosabb hangvételre.

„A kancellária és a helytartó arra a megegyezésre jutottak, hogy azokat a lapokat betiltják, amelyek a rendet és a nyugalmat megzavarják. Mivel a 'Wanderer'-nek sok előfizetője van Magyarországon, a nem magyar ügyeket úgy, mint korábban, a legliberálisabb értelemben fogjuk ismertetni, a speciálisan magyar kérdések, vagyis a provizórium teremtette állapotok tárgyalásakor pedig nem fogunk a rendkívül szűkre szabott határokon átlépni. Ezt nem csak azért szögezzük le, hogy tudni lehessen, hogyan akarunk a jövőben a magyar kérdésekhez viszonyulni, hanem azért is, hogy tudják, miért viselkedünk így és nem másképpen és hogy ez legkevésbé sem meggyőződésünk megváltoztatásából ered, azt mondani sem kell. Ez szolgáljon iránymutatásul magyarországi levelezőink számára is, hogy a tények objektív bemutatásától semmiképp se térjenek el.”

A következőkben két személyt kívánunk kiemelni, Kossuthot és Deákot mint a korszak két olyan történelmi jelentőségű alakját, akiknek a sajtó megkülönböztetett figyelmet szentelt. Az 1851. október 8-i esti lapban közlik, hogy a Bécsben megjelenő *Presse* Kossuth írását hozta le, és minden kommentár nélkül idéznek a lapból: „Kossuth a sértett ember álarca mögé rejtőzve tűzcsóvát dob a francia dél szenvedésébe, bizonyítékát adva ezzel annak, hogy ígéretét, mi szerint visszavonul a politikai színtérről, mennyire nem lehet komolyan venni. A rosszindulatú beállításnak annyi köze van a valósághoz, hogy Kossuth szeptember 29-én a Mississippi fedélzetén indult Angliába, de a francia hatóságok megtagadták tőle a partraszállási engedélyt Marseille-ben. A városban rokonszenvtüntetést rendeztek mellette, amit ő kiáltványban köszönt meg. 1851. november 10-én az esti lapban egy pesti levél azt írja, hogy az angol lapok Kossuth minden szavát kinyomtatják (október 23-án szállt partra Angliában és november 20-án indult tovább Amerika felé), és hogy Kossuth jelenleg katonai ismereteinek hiányosságait pótolja, „mert a békéltető politikát, melyet eddig követett, most hibásnak ítéli meg és a jövőben mindenkit megsemmisít, aki ellenségesen lép fel vele szemben.” Végezetül a kormánypárti *Magyar Hírlap*ot idézik, mely szerint ezek tehát Kossuth tervei a jövőre nézve, ahogy kijelentéseiből kitűnik, de a „kormány ébersége és a magyar nép lojalitása miatt kudarcba fognak fulladni.” 1856. november 21-én a „*Times*” *gegen Kossuth* című cikkben csak annyit közölnek, hogy Kossuth lancashire-i beszédének forra-

dalmi irányultsága volt, és hogy a londoni újságok véleménye meglehetősen eltér vele kapcsolatban.¹⁸ Elmondható tehát, hogy a *Wanderer* Kossuthról negatív képet alakít ki az által, hogy kiritikátlanul átveszi a kormánypárti magyar, vagy a Magyarországgal szemben ellenséges külföldi lapok vele kapcsolatos értékeléseit, illetve a valóságot elferdítő híradásait.

A távollévő Kossuth-tal ellentétben az itthon élő és az 50-es évek közepétől az ellenzék vezérévé emelkedő Deákról mindig a legnagyobb nagybecsülés hangján nyilatkoztak. 1854. november 19-én az esti lapban megjelenik a hír, hogy Deák november 11. óta ismét Pesten van (ekkor adta el kehidai birtokát és költözött a fővárosba), s nincs egyetlen olyan ember sem Magyarországon, akit minden pártban olyan nagyra becsülnének, mint őt. 1860. november 25-én a *Wanderer* lehozta Deák válaszát Zsedényi Ede kancelláriai udvari tanácsos november 23-án a *Pesti Napló*hoz címzett és ott közzétett nyílt levelére, melyben azt állította, hogy a felelős magyar minisztérium maga sem tartotta meg az 1848-as törvényeket.¹⁹ 1861. március 27-én *Die Denkschrift Deáks* címen vezércikkben ismertetik „Magyarország legjobb emberének” 13 éves publicisztikai hallgatás után megjelent írását azokról a jogokról, amelyekhez Deák véleménye szerint feltétlenül ragaszkodni kell, valamint Magyarország viszonyáról a birodalmi tanácshoz és a többi tartományhoz. Deákról ezt írják: ő se nem fantaszta, se nem forradalmár, hanem tetőtől talpig alkotmányos magyar. A cikk végén rendkívüli mellékletben közlik magát az írást német fordításban. 1861. május 13-án beszámolnak Deák beszédéről, vagyis első felirati javaslatáról, melyet ezen a napon terjesztett a képviselőház elé. Június 8-án a *Deák's Gegnern zur Beachtung* című bécsi cikk is a felirati javaslattal foglalkozik. Vannak, akik csalódottak – írja –, a Határozati Párt tulajdonképpen többségben volt (155:152 arányban fogadták el a felirati javaslatot), és csak engedékenységüknek köszönhető, hogy a felirat ilyen kis többséget kapott. Deák ellenségei ebből arra következtetnek, hogy a Deák-Eötvös párt tagjai semmilyen kötelezettséget nem vállalnának, mert valójában semmi hatalmuk nincsen. A *Wanderer* védelmére kel Deáknak, mert – mint írja – ez nem jelenti azt, hogy a lakosság többsége olyan irányt követne, amely Deák programján még túlmegy, de bizalom kell Deák iránt is, s mi alárendeljük magunkat az ő szilárd jellemének, tiszta patriotizmusának, morális erejének. 1861. június 23-án a tárcarovatban Vas Gereben közölt Deák életéből adatokat.

¹⁸ Kossuth az 50-es években igyekezett összekötni Magyarország szabadságának ügyét az európai átalakulási törekvésekkel. „Készen állott egy új szabadságharc vezetésére, de csak abban az esetben, ha a nemzetközi és a hazai feltételek a siker reményével kecsegtetnek.” In: *Kossuth Lajos életének képei*. SZABAD György bevezető tanulmánya. Bp. 1994. 24. – Kossuth szövetségkereső emigrációs politikájához lásd még: SZABAD György: *Kossuth politikai pályája*. Bp. 1977. 168 – 169.

¹⁹ TAKÁCS Péter: *Deák Ferenc politikai pályája. 1849–1865*. Bp. 1991. 74 – 75.

A *Wanderer* legjelentősebb magyar munkatársa, Falk Miksa (1828–1908) 1849 óta volt a szerkesztőség munkatársa, Bécsben élt és 1850-től a takarékpénztárnál állt titkárként alkalmazásban.²⁰ A jel alapján egyértelműen azonosítható írásainak nagy részét pénzügyi, gazdasági vonatkozású vagy a takarékpénztár ügyeivel kapcsolatos témák teszik ki, ezenkívül foglalkozott külpolitikával, s a más országokról szóló írásaiban mesterien tudta elrejteni a neoabszolutizmus rendszere ellen irányuló magyarbarát utalásait.²¹ Természetesen számtalan írásának volt tárgya a magyar politikai élet egy-egy aktuális problémája. Jele)(volt a *Wanderer*ben egy ideig, később majd minden számban található cikkei jel és aláírás nélkül jelentek meg, ami azonosításukat meglehetősen megnehezíti. A *Wanderer*ben nyíltan vagy burkoltan, de mindvégig síkra szállt a magyar alkotmányosság helyreállításáért, amit a Monarchián belül képzelt megvalósíthatónak, és a 48-as alapoktól nem kívánt eltérni. Nézeteik hasonlósága révén került kapcsolatba Eötvössel (akinek több művét fordította németre) és Kemény Zsigmonddal, akinek közvetítésére került Falk személyes kapcsolatba Deákkal is. Nagy kitüntetésnek számított, hogy a tudományos munkával nem foglalkozó, egyébként bölcsész doktorátussal rendelkező Falkot Deák ajánlására választották 1861-ben az Akadémia tagjává. Falk a *Wanderer*-beli magyar vonatkozású cikkeiben lehetőség szerint objektivitásra törekedett, teljesítve ezzel Deák kifejezett kérését.²²

Falk újságírói stílusát egyszerű, világos okfejtés, közérthetőség jellemzi; határozottan mondott véleményt, bár politikai jóslatai nem mindig váltak be. Újságírói példaképe Julius Seidlitz (Ignaz Jeitteles) volt, akivel már az *Ungar* című pesti folyóiratnál és az *Oesterreichische Zeitung*nál, Bécsben együtt dolgozott, s akinek nekrológiát az 1857. március 11-i *Wanderer*ben Falk írta. Sokat tanult még Keménytől, instrukcióit is kikérte.²³ Néhány példa arra, hogy Falk írásait gyakran egy egyszerű hasonlattal vezette be, és ezzel világított rá mondanivalója lényegére. 1852-es, név és jel nélkül megjelent *Ungarische Lebensfragen im Einklange mit den Interessen des Gesamtstaates* című cikksorozatában az államot egy olyan géphez hasonlítja, amelynek minden kereke összhangban dolgozik. Ebből bontakoztatja ki azt a gondolatmenetet, hogy Magyarország fejlődését csak az egységes Ausztrián belül tartja elképzelhetőnek.²⁴ Vagy 1859. szeptember 11-én megjelent *Die Vertrauensmänner* című írásában szintén a gép szolgál – bár itt ellenpélda gyanánt –, mégpedig az angol gépek, amelyek azért olyan jók, mert minden alkatrészüket más-más gyárban állítják elő, aztán összeszerelik, és működik a gép. Az állam azonban nem gép, hanem organikus egész, amelynek gyökere van, ez pedig a község. Ennek az írásnak

²⁰ RÓZSA Mária: *Falk Miksa és a német nyelvű sajtó* = *Hungarológia*. 7. 1995. 188–129.

²¹ OLTVÁNYI Ambrus: *Utószó Falk Miksa: Gróf Széchenyi István élete és halála című művéhez*. Bp. 1984. 112.

²² KÖNYI Manó: *Deák Ferenc beszédei*. 2. kiad. Bp. 1903. II. köt. 396. (Deák kérése Falk Pesti Napló-beli írásaival kapcsolatos, de vonatkoztatható a *Wanderer*-beli cikkeire is.)

²³ FALK – KECSKEMÉTHY: *i. m.* 208.

²⁴ *Wanderer* 1852. szeptember 23., 24., 25., október 14., 21., november 1.

a háttérben az áprilisban életbe lépett községi törvény áll, s mivel választási törvény nem volt, a községi tanács tagjait, a polgármestereket kinevezték, s ehhez az emberek bizalmára volt szükség. A törvény alkalmazására végül is a rendkívül nagy ellenállás miatt nem került sor.

Falk a *Wanderer* hasábjain mindig gyorsan reagált a Magyarországot érintő politikai eseményekre, és ezáltal az olvasók széles körével ismertette meg a magyar álláspontokat. 1859. szeptember 4-én (jel alatt látott napvilágot *Zum neuen Werke* című írása. Ebben Ausztria utolsó 10 évének összefoglaló elemzését adja, a Monarchia belső újjászervezésének lehetőségeit vizsgálja. Valószínűleg arra vonatkozik az írás, hogy augusztus 22-én számos minisztert fölmentettek, illetve újakat neveztek ki. Sok szép terv volt már a Monarchia újjászervezésére, de sok csak terv maradt – írja. Mi lehet ennek oka, személyekben keresendő-e vagy a viszonyokban? Egyikben sem – véli –, nem elméletek kellene, hanem tapasztalatok, és a résztvevők hatékony együttműködésére van szükség. Centralizált hatalmat kell létrehozni, amely a különböző részeket kifelé egységes egészként tartja össze, de az egyes területek történelmi múltját, nemzeti sajátosságait figyelembe veszi. Az alappillérek pedig a nemzetiségek, vallások és egyének törvény előtti egyenjogúsága. 1860. április 21-én *Zwei kaiserliche Handschreiben* című írásában (április 19-én az uralkodó kinevezte Benedek Lajos tábornagyt Magyarország kormányzójává és megszüntette az ország öt kerületre való felosztását) az új főkormányzó kinevezésére reagál: nincs politikai gyakorlata – véli –, és reményét fejezi ki, hogy a bizalmatlanságnak az ország egyesítésével most vége.

Falknak (de a *Wanderer* más munkatársainak, szerkesztőinek is) többször adódott konfliktusa a rendőrséggel. Az 1857. február 18-i lapban megjelent például egy magyarországi levél, melyet Kempen rendőrminiszter Kemény sugalmazása eredményének tartott. A cikk válaszként született egy bécsi lap írására, mely a magyarság vezetőit szeparatizmussal vádolta meg, szemükre hányta, hogy semmit nem akarnak feledni, és passzív ellenállásba vonulnak vissza. A cikk írója – nem bizonyított, hogy Falk, bár Seyfried a kihallgatáskor ezt állította – kifejtette, hogy a magyarok nem emlegetnék a közelmúlt eseményeit, ha a kormány enyhítene a sajtóval kapcsolatos szigorú intézkedéseken, és országos képviselőt egybehívásával lehetővé tenné a magyar szellemi élet vezetőinek a közügyekhez való hozzászólást.²⁵ 1860-ban három részből álló cikkben sürgette a magyar alkotmány helyreállítását. *Die alte ungarische Verfassung* című írásában rámutatott a 48 előtti alkotmány hibáira, hogy Magyarország közigazgatása teljesen megyei kézben volt, s most a megyék túlzott autonómiájának csökkentését kell elérni, s hogy a magyar nép alatt csak a nemeseket értették, adómentességet és más előjogokat csak ők élveztek. Polgárság tulajdonképpen csak a szabad királyi városokban volt, a parasztság pedig teljesen jogfosztott volt. Nem látszatalkotmányosságra, hanem valós népképviselőre van tehát szükség – összegzi –, centralizáció csak a Monarchia egészét érintő ügyek-

²⁵ FALK – KECSKEMÉTHY: *i. m.* 196.

ben legyen, minden más területen önállóságot kell biztosítani Magyarországnak. Ennek alapjai már az 1723-as 9. törvénycikkben is le lettek fektetve, s mivel a többi tartomány belső rendszere eltért Magyarországtól, így dualizmus volt felismerhető.²⁶ Ez a cikk azért is nevezetes, mert Falk volt az első, aki az osztrák centralizmussal szemben először használta a dualizmus fogalmát.²⁷ 1861. október 25-i és 30-i cikkei miatt Falk a börtönt sem kerülhette el. Ezekben az írásaiban a Februári Pátens megvalósíthatatlanságát elemezte, és kikelt a pest-megyei adminisztrátori kinevezés ellen. Schmerling sajtópert kezdeményezett ellene, melynek eredményeként Falkot hathavi, havonta egy nap böjttel súlyosbított börtönre, és doktori címétől való megfosztásra ítélték, mely utóbbi teljesítését a pesti egyetem megtagadta, de a börtönbüntetést, bár felére csökkentve, 1862-ben leülte.

Széchenyivel 1859 augusztusában ismerkedett meg Falk. Októbertől kezdve hetente többször felkereste Döblingben, könyveket, folyóiratokat vitt neki.²⁸ Falk Folkus vagy Folkusházy álnéven levelezett Széchenyivel. A *Times*hoz eljuttatott cikkei és a *Blick* alapján mind gyanúsabbá váló Széchenyinél a titkosrendőrség házkutatást tartott. Ugyanezen a napon, 1860. március 3-án tartottak házkutatást Kecskeméthy Aurélnál (aki egyébként 1851-től a *Pesti Napló* bécsi levelezője, a magyar sajtóügyekben Bach tanácsadója, sajtócenzor, 1854-ben rendőrfelügyelő, majd 1857 után a változás lehetőségét megérezve Széchenyit is felhasználva igyekezett közeledni a konzervatívokhoz) és Falknál is. Erre az ürügyet az a levél adta, melyet Széchenyi cenki jobbagyaihoz intézett abból az alkalomból, hogy nagycenki temploma helyreállítását tervezte, s erről a levélről említést tett a *Wanderer* is.²⁹ A cikkben utalás van arra, hogy a templomnak küldetése van, s a magyarság és a németiség határán az ima magyarul hangzik majd itt. A házkutatás alkalmával elkobozták Kecskeméthy és Falk levelezését, mely a Monarchia bukásáig titkosnak minősült, csak 1925-ben tette közzé Angyal Dávid. Széchenyi halálakor Falk cikksorozatban méltatta tevékenységét a *Wanderer*ben.³⁰

A *Wanderer* számos magyar munkatárssal, magyarországi levelezővel rendelkezett, akiknek jó része Falk révén került a lappal kapcsolatba.³¹ Most csak a legjelentősebbeket emeljük ki. A *Wanderer* egyik legkitartóbb magyar levelezője gróf Zay Károly (1797–1891). „Z. aus Ungarn” aláírású cikkei az 50-es évek elejétől a 60-as évek végéig szerepelnek a lapban. Zay a főrangú ellenzék képviselője, evan-

²⁶ *Wanderer* 1860. április 26., 27., 29.

²⁷ FALK Miksa: *Kor- és jellemrajzok*. Bp. 1903. 69–70.

²⁸ Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. Szerk., bev. KÁROLYI Árpád. Bp. 1921. I. 65. — KOSÁRY Domokos: *Széchenyi Döblingben*. Bp. 1981. 206–208.

²⁹ *Wanderer* 1860. január 25.

³⁰ *Wanderer* 1860. április 11., 12.

³¹ RÓZSA Mária: *A bécsi „Wanderer” magyar munkatársai. 1814–1873*. In: „Azok a szép(?) napok...” (Tanulmányok a Monarchia irodalmairól.) Szerk. FRIED István. Szeged, 1996. 62–70.

gélikus egyházi főfelügyelő. Sokáig Széchenyi István közvetlen környezetéhez tartozott, majd mikor 1844 után Széchenyi konzervatívabb irányba haladt, a nála radikálisabb Zay eltávolodott tőle. Zay az országgyűlés előtt is nagy tekintéllyel bírt, 1847-ben a nádorválasztásnál a négy jelölt között volt. A szabadságharc leverése után nyilvános hivatalt nem vállalt. 1851. március 21-én, bár a *Wanderer* szerkesztősege előrebocsátja, hogy véleménye nem mindenben azonos Zayéval, de lehozza cikkét, melyben egy német lap támadására válaszolva kifejti, hogy Magyarországot a centralizált Ausztriában való felolvasdástól félti. A gyenge, merev központosításnál sokkal többet tehet egy szigorú kormány az ország dicsőségéért és nagyságáért. Magyarország önállósága, autonóm igazgatása sokkal több garanciát kaphat a parlamentáris kormányzásban, mint egy miniszteriális bürokráciában – írja. Zay többször foglalkozott a törvényszékek helyzetével, a jogalkotás, az alkotmány kérdésével. 1851. január 22-én azt írja, hogy az osztrák kormányt lefoglalja a Német Szövetségbe való esetleges belépés, és ha ez megvalósul, az azt jelentené, hogy az alkotmánnyal kapcsolatos magyar remények szertefoszlanak. Kiemelten foglalkozott ezenkívül a protestáns egyház problémáival, szót emelt a Pesten felállítandó református iskola ügyében. Sürgette a zsidók emancipációját is (1851. február 23.). 1851. augusztus 3-án felel arra a rágalomra, hogy a magyarok politikai kedélytelensége a sértett nemzeti önérzetből ered, ennek oka az elvesztett nemzeti önállóság, valamint hogy a nemzetiségek el voltak nyomva a magyarok alatt. Zay azt írja, hogy a nem nemes magyarok sorsa is ez volt, a forradalmat kevés kivételtől eltekintve a nép vitte végbe, és hogy a régi rendhez nem lehet már visszatérni, az alkotmány megvalósítása a kiút. Zay kiállt a nemzetiségek érdekei mellett is, ennek hatását bizonyítja egy galíciai nemes hozzá intézett köszönő levele (1861. január 1.). 1859. december 1-jei cikkében Magyarország helyzetét elemezte európai összefüggésben. Szenvedélyes hangú írása végén leszögezi, hogy a magyarság szívéhez vezető szentháromság: Magyarország integritása, autonóm közigazgatás, és a magyar nemzetiség fennmaradásának garانتálása. Zay minduntalan felhívta a figyelmet a konzervatív politikusok (Somssich, Szécsen) retrográd törekvéseire. 1860. április 15-én Széchenyiről írt, és valódi történelmi nagyságnak nevezte. Zay is hozzájárult az Októberi Diploma után a lapban a pártatlanság jegyében kialakult liberális-konzervatív vitához (1860. november 11.).

Császár Ferenc (1807–1858) jogász, író, 1850-ben a *Pesti Napló* megalapítója 1851. január 2-i levelében küld egy írást és arra kéri Falkot, hogy fordítsa le, és közölje a *Wanderer*ben.³² Ezután % jel alatt rendszeresen jelentek meg írásai, január 31-én az utolsó e jel alatt, azután más jel alatt írt. 1851. június 26-án a *Pesti Napló*ról, július 4-én a magyarországi pártok helyzetéről tudósított. 1851. október 4-étől □ a jele, december 2-ától már nem a *Pesti Napló* szerkesztőjeként, hanem vá-

³² FALK – KECSKEMÉTHY: *i. m.* 228–229.

ci lakosként elsősorban helyi eseményekről számolt be.³³ Császárról elmondható, hogy a magyar érdekeket mindig bátran védelmezte a *Wanderer*ben.

Urházy György (1823–1873) ügyvéd, hírlapíró, a *Pesti Napló* munkatársa „U. Gy.” monogrammal vagy teljes névvel publikált a lapban. Ferjencsik Sámuel (1793–1855) a jeni egyetemen tanult, majd evangélikus lelkészként működött a Felvidéken több helyen. 1850. július 19. óta sűrűn írt a *Wanderer*ben „F. aus Gömör” vagy „Aus Gömör” jelzéssel.³⁴ Levelei gazdasági vagy egyházi vonatkozásúak, 1851 szeptemberétől kezdve egy ideig nem szerepelnek, majd azután 1852 nyarán újra ír, többek között Magyarország jólétének emeléséről, vagy a protestáns autonómia sérelmeiről. Pompéry János (1819–1884), aki 1857-től a *Pesti Napló* szerkesztője, 1858. január 30-án válaszol Falk levelére, melyben felkéri, hogy írjon a *Wanderer*be. Első levele „V” jel alatt 1858. február 4-én aztán meg is jelent a lapban, majd február folyamán még 9 levelet közöltek tőle, később a levelek száma megritkult, júniustól csak havonta kb. 4 levelet találunk³⁵ közgazdasági kérdésekről, színházi életről, az Akadémiával kapcsolatos problémákról.

A *Wanderer* 1859. február 10-i száma közli Török János (1807–1874) első levelét, majd az év tavaszán számos írása követi ezt. Török is közeli ismerőse Falknak, 1853–1855 között főszerkesztője a *Pesti Napló*nak, majd Bécsben a *Magyar Sajtó* és a *Kelet Népe* szerkesztője. Kiemelendők azon írásai, melyekben síkra szállt a *Wanderer* lapjain a magyar oktatási nyelv bevezetéséért (1859. március 30. *Die Unterrichtssprache* és április 1. *Die Universitätsstudien*). Az első cikk megjelentetése érdekében állítólag Széchenyi járt közben, mert Grass, a *Wanderer* szerkesztője nem merte leköszölni.³⁶ 1859. augusztus 20-án Török azt hangoztatta, hogy a magyar nyelv kiválóan alkalmas a tudományok művelésére is.

1860–61-ben tűnnek fel Ivánka Imre (1818–1896) politikus, a főrendiház tagja, Deák katonai tanácsadójának írásai a *Wanderer*ben. 1860. február 2-án az *Augsburger Allgemeine Zeitung* magyarellenes írására reagált, ugyanez év július 11-én a magyarországi nyelvi kérdést elemezte, 1861. január 31-én a magyarországi nemzetiségek arányainak megoszlását vizsgálta. A 60-as évek levelezői Vas Gereben és Remellay Gusztáv. Vas Gereben (Radákovits József) (1823–1868), a népszerű író „V. G.” aláírással publikált számos pesti keltezésű levelet, de legjelentősebb volt 1861. február 16-án induló *Ungarische Zustände* című cikksorozata. Vas Gereben a Pragmatica Sanctio talaján állt, a 48-as törvények visszaállítását követelte. Az Ausztria és Magyarország közti politikai viszony rendezése már egy új generáció feladata, de mindehhez nyugalomra és bizalomra van szükség – írja. Rendszeresen tudósított az országgyűlés üléseiről, 1861. június 23-án Deák életét bemutató írása jelent meg. Remellay Gusztáv (1819–1866) „R-y G-v” aláírással rendszeresen

³³ FALK – KECSKEMÉTHY: *i. m.* 243–244.

³⁴ FALK – KECSKEMÉTHY: *i. m.* 244–245.

³⁵ FALK – KECSKEMÉTHY: *i. m.* 240–241.

³⁶ FALK – KECSKEMÉTHY: *i. m.* 450.

írt a lapba, főleg a mindennapos élet eseményeivel foglalkozott, de említésre méltó a magyarországi párhelyzetet bemutató 1861. május 26-i írása. Remellay jogot végzett, 1848/49-ben ezredes, hadbíró, majd kufsteini rabság után 1856-ban kapott kegyelmet. Ezután a bécsi *Magyar Sajtó* munkatársa, történeti regények és elbeszélések szerzője.

Amellett, hogy a *Wanderer* magyar munkatársainak többsége a *Pesti Napló* (melynek Falk bécsi levelezője volt) szerkesztőinek, munkatársainak, vagy hasonló szabadelvű eszméket valló független publicistáknak a köréből került ki, a *Wanderer* teret biztosított a konzervatív Somssich Pálnak is. Somssich Pál (1811–1888) Dessewffy Aurél híveként kezdte pályafutását, 1848-ban visszavonult, az 1861. és 1865. évi országgyűléseken azonban már Deák politikája mellett lépett fel. A *Wanderer* 1858. január 14-i számát a rendőrség lefoglalta az ő írása miatt és a számot újra kellett nyomtatni – nélküle.³⁷ 1861. március 14-én azt közölte a *Wanderer* szerkesztősége, hogy nem hoznának le e konzervatív politikustól cikket, ha nem lenne olyan fontos ember, mint amilyen Deák a liberálisoknál.

A következő részben az osztrák és a magyar sajtó néhány kapcsolódási pontját emeljük ki, ezen belül is először a magyar lapokról szóló híradásokat. A *Wanderer* már csak a számtalan közös munkatárs révén is szoros kapcsolatot tartott fenn magyar újságírókkal, de e mellett hírt adott a magyar sajtóval kapcsolatos újdonságokról, a magyar sajtóélet eseményeiről. 1851. június 25-én reagáltak a *Pesti Napló* június 21-i írására, mely megvádolta az osztrák liberális lapokat, az *Ostdeutsche Postot* és a *Wanderert* utóbbi egy korábbi írása miatt, mely Magyarországot csak mint lehetséges jövedelemforrást említi, amelyből a kimerült államkincstár hiányait pótolni lehetne. A *Wanderer* visszautasítja a vádat, szerinte ennek a helytelenül értelmezett patriotizmus az alapja, az említett írásban csak annyi szerepelt, hogy Magyarországon utakat kell építeni, az ipar fejlődésének lendületet adni, mert így van lehetőség több jövedelem szerzésére. 1851. július 2-án Szilágyi Ferenc és Kozma Vazul, a *Magyar Hírlap* szerkesztője és kiadója között kialakult vitáról írnak. A *Magyar Hírlap* népszerűsége fokozódott, a hatóságok előtt Szilágyi egyre gyanúsabbá vált, mert túl sokat foglalkozott Kossuth angliai szereplésével, s ezért Karl Geringer, Magyarország helytartója elhatározta, hogy jobban kézbe tartható lapot kell alapítani (ez lett a *Pesti Napló*). A *Magyar Hírlap* felforgató szándékúnak minősítettett és határozat született, hogy ezentúl minden számból egy példányt be kell mutatni a rendőrségnél jóváhagyás végett. 1853. december 11-én a *Wanderer* az induló *Pester Lloyd* előfizetési hirdetését és rövid programját közölte. 1855. június 10-én Török János magyar nyelvű (!) hirdetményét hozta le a *Magyar Sajtó* próbalapjával kapcsolatban, amit Emich Gusztáv, a *Pesti Napló* tulajdonosa nem engedett meg. 1858. február 22-én az esti kiadásban a *Wanderer* beszámolt a *Pesti Napló* megintéséről, mert részt vett az irodalmi vitákban. 1861. október 15-én a

³⁷ FALK – KECSKEMÉTHY: i. m. 202.

Magyar Sajtó alapján közlik, hogy Pesten az új év óta M. Scharf szerkesztésében *Ungarische Korrespondenz* címen német nyelvű könyvnyomatos hírlaptudósító jelenik meg. Ez a lap már éjszaka, mielőtt még a többi lap nyomdába kerülne, kefelevonatokat kap, ezeket lefordítja és szétküldi az előfizetőknek, illetve a külföldi szerkesztőségeknek. Azok ezért aztán figyelmen kívül hagyják a pesti német lapokat, és csak ezt használják fel forrásul. De fő hibája az, hogy a hozzá érkezett cikkeket meghamisítva adja vissza.

A magyar sajtóról összefoglaló jellegű írások is megjelentek. 1856. január 3-án magyar újságokról adtak hírt, az 1856. december 16-i pesti levél szintén több magyar lapról adott áttekintést. 1857. október 10-én a *Budapesti Szemle* október 7-i indulásáról számoltak be, melyet a neves publicista, Csengery Antal szerkeszt és amely a *Revue des Deux Mondes*hoz hasonlóan a kultúra számos területéről tervezi írások közlését. Az 1857. december 10-i *Politische Wandlungen* című magyarországi tudósítás a politikai pártok és a sajtó viszonyát elemzi. A legfontosabb független lap, a *Pesti Napló* éppen szerkesztőváltás előtt áll, szerkesztését Kemény veszi át. 48 előtt minden pártnak megvolt a maga lapja – így a szerző –, a *Nemzeti Újság* klerikális volt, a Dessewffy Aurél szerkesztette *Híradó* ókonzervatív, Széchenyi *Jelenkora* konzervatív liberális, Kossuth *Pesti Hírlapja* „határozottan” liberális. 49 után a klérus visszavonult a politikai élettől, Széchenyi Döblingben van, Kossuthékat szétrobantották, mindenkit elnémítottak, nem voltak lapok és ezt passzív ellenállásként bélyegezték meg.

Az osztrák lapoknak a magyar sajtóval kapcsolatos kérdésekről alkotott véleménye a következő írások témája. Az 1851. január 28-i esti lapban % jel alatt Császár felel a *Gratzer Zeitung* támadására, mi szerint nincs igény a Magyarországon megjelenő folyóiratok iránt, ennek igazi oka, hogy a magyarok megszokták a külföldi sajtótermékeket, a bécsi újságokat járatják. A *Magyarische Briefe* sorozatban 1851. január 19-én egy olyan orgánium hiányáról írnak, mely német nyelvterületen a magyar érdekeket képviselné, részvétellel viseltetne irántuk. A bécsi lapok közül csak a *Wanderer* az egyetlen, mely ügyünket melegen fogadja. 1848 előtt az *Augsburger Allgemeine Zeitung* sértette állandóan a magyar érdekeket, és ehhez a sugallatokat Bécsből kapta. A népek testvériessége a fontos, nem a népek egymás ellen hangolása. A kormánynak rossz tanácsadói vannak, Magyarország germanizálása árt a Monarchiának is – szögezi le a cikk szerzője –, mert a magyar nemzet a német elem egyetlen szövetségese lehetne. A német lapok nagy része, akár csak korábban a szláv sajtó, nem jól foglalkozik a magyar kérdéssel: vagy hallgat, vagy nem tárgyalja a kibékülés kérdéseit. Erős és egységes Ausztria megteremtésén kell fáradozni. Az osztrák sajtó Magyarországhoz való viszonyát elemzi az 1853. június 19-i pesti levél. A sajtó Magyarországgal kapcsolatban csak gazdasági kérdéseket érint – véli az írás szerzője –, politikával nem foglalkoznak, de ennek nem az érdektelenség az oka, hanem az, hogy félnek, úgy többet ártanának.

A külföldi lapok közül kiemelkedő az *Augsburger Allgemeine Zeitung* magyarellenes beállítottsága, támadásai állandó témái a *Wanderer* magyarpárti szerzőinek.

Az osztrák lapok közül a *Presse*, a *Lloyd* és az *Oesterreichische Zeitung* többször szolgálhatnak hivatkozási alapként. A magyar lapok közül figyelték a *Wanderer*hez közel álló és a közös munkatársakon keresztül kapcsolódó *Pesti Naplót*, a kormánypárti *Magyar Hírlapot*, a német nyelvű lapok közül a *Pester Lloydot*, a *Pester Zeitungot* és a *Preßburger Zeitungot*. Az erdélyi eseményekről a tudósítókon kívül a *Temesvárer Zeitung*, a *Kronstädter Zeitung* és a *Siebenbürger Bote* alapján számoltak be.

A *Wanderer*ben a magyar szépirodalommal kapcsolatos közleményeket a következő csoportokra oszthatjuk fel: 1) magyar írókkal, költőkkel kapcsolatos nagyobb terjedelmű írások, 2) magyar költők versei, 3) magyar szerzők prózai művei – természetesen ez utóbbi két csoport német fordításban jelent meg a lapban.

1) A kronológia elve szerint haladva az első ilyen közlemény Czuczor Gergellyel kapcsolatos. 1851. június 18-án az esti lap az *Allgemeine Zeitung* alapján mellékletben közli „a magyar irodalomban oly nagy megbecsülésnek örvendő bencés pap és akadémikus” kiszabadulásának hírét. Czuczort *Riadó* című verséért, mely Kossuth *Pesti Hírlapjában* jelent meg, a Pestre bevonuló császári seregek elfogták, haditörvényszék elé állították és várfogságra ítélték. Gróf Teleki József akadémiai elnök közbenjárására aztán a budai várat jelölték ki rabsága helyéül, ahol befejezhette hatkötetes munkáját, *A magyar nyelv szótárát*.

1856. február 14-én, 28-án és március 4-én a *Zwei Nationaldichter* című cikksorozatban Mickiewicz mellett Vörösmartyról közölnek igen részletes méltatást Székely aláírással. A szerző Székely József (1825–1895) lehetett,³⁸ aki 1855-től Bécsben élt és a *Magyar Sajtó* munkatársa volt. Vörösmartyt lírikusként Petőfivel és Arannyal, drámaíróként Katonával, elbeszélőként Jókaival hasonlítja össze, és költőfejedelmnek nevezi. Vörösmarty életútjának felvázolása után a szerző kitér arra, hogy műveinek fordítását Dux Adolf készíti, s mielőtt költészetének ismertetésébe, egyes verseinek elemzésébe fog, röviden összefoglalja a magyar költészet történetét.

1856. április 11-én *Aus dem Kranze ungarischer Lyriker* címen Szelestey Lászlót, (1821–1875), az egyik legkedveltebb népies költőt mutatják be. 1858. augusztus 27-én Reguly Antal nekrológiát közli a *Wanderer*, elmondva, hogy Reguly legfontosabb érdeme, hogy a magyar nyelvrokonokat kereste.

2) A vizsgált korszakban három magyar vers fordításáról számolhatunk be. A *Wanderer* 1855. március 4-én közölt egy Petőfi-verset *Junges Blut* címen Dux Adolf fordításában, melyet a *Divatcsarnok* 1855. 12-es számából vettek át. Itt a vers *A fiatal vitézek* címen szerepelt, a kritikai kiadásban viszont az első sor a vers címe: *Milyen lárma, milyen vigadalom!* A toborzónak szánt vers 1848. október vége és november 16. között keletkezett Debrecenben.³⁹ Első közlése az *Életképek* 1848-as évfolyamában volt. Dux fordítását mind hangulatilag, mind formailag jól sikerültnek nyil-

³⁸ FRANKENBURG Adolf: *Bécsi élményeim*. Sopron, 1880. 71. Az írást ÁGAI Adolf fordította le a *Wanderer* számára.

³⁹ *Petőfi Sándor költeményei*. 1848–1849. Jegyz. ell. VARJAS Béla. III. köt. Bp. 1951. 346.

váníthatjuk. Dux az első Petőfi-fordító, akinek sikerült Petőfit méltó fordításban megismertetni a német nyelvű olvasóközönséggel. Turóczi-Trostler József szerint, ami hiányzott belőle alkotói fantázia terén, azt a szöveghez való hűséggel pótolta a Petőfi-versek fordításakor.⁴⁰

1856. október 10-én Majthényi Flóra *Kindlicher Trost* című versét hozta a *Wanderer* a fordító neve nélkül. Magyarul *Gyermekvigasz* címen jelent meg, szerepel az 1858-as *Majthényi Flóra 50 költeménye* című összeállításban is. Az alcím: *Románc a mohácsi vész után – Nach der Schlacht bei Mohács* valószínűleg a cenzúra éberségének kijátszására szolgált, de minden bizonnyal mindenki tudta, hogy a vers a levert szabadságharcra vonatkozik: a gyermek vigasztalja apját, hogy ne sírjon, hiszen felesége halálakor ő vigasztalta fiát azzal, hogy lesz még feltámadás.

Végezetül egy jelentős vers, Vörösmarty *Szózata Aufruf* címen 1860. április 7-én jelent meg Max[imilian] Moltke fordításában. Moltke a német–lengyel határon lévő Küstrinben (Kostrzyn) született. Berlini és frankfurti tartózkodás után Pesten volt könyvesbolti eladó, majd Hartleben ajánlására 1841-ben Erdélybe települt. 1849. március 26-án vette át a *Kronstädter Blätter* szerkesztését, és ő keresztelte át a lapot *Kronstädter Zeitungra*. A magyarok oldalán résztvett a szabadságharcban, fogságba került, majd 1851-ben kiutasították az országból. Ő a szerzője egyébként az erdélyi szászok *Siebenbürgen, Land des Segens* című himnuszának. Ezután Berlinben, majd Lipszében tevékenykedett kiadóknál, majd 1884-től a lipcsei kereskedelmi kamara könyvtárosa volt. Számos verseskötete jelent meg. Hogy mennyire tudhatott magyarul, vagy nyersfordítás alapján ültette-e át a *Szózatot*, nem tudjuk.⁴¹

3) A prózai munkák sorát Jósika *Das 18. Jahrhundert in neuer Ausgabe* vagyis *A XVIII. század új öntetben* című novellája nyitja meg 1851. szeptember 5. és 14. között, melyet a *Magyar Hírlapból* vettek át. 1857. február 13-án *Die gefährliche Schachpartie* címen magyarból fordított elbeszélés jelent meg a szerző neve nélkül. 1859. október 1-jétől október 25-ig folytatásokban közli a *Wanderer* Gyulai Pál már a realizmus jegyeit mutató *A vén színész* című novelláját *Ein alter Komödiant* címen Robert Sturm fordításában. 1860. május 12. és június 21. között az esti lap mellékletében jelent meg Eötvös József *Ein Wintermarkt im Tieflande* (magyarul *Téli vásár*) című elbeszélése Dux Adolf fordításában. Időrendben a következő Erdélyi (?) *Eine kleinstädtische Dame* című elbeszélése, mely 1861. január 9. és 15. között jelent meg az esti lap mellékleteként. 1861. október 23-án és 24-én közölték Vas Gereben *Der Husar* című elbeszélését Moritz Straffmann fordításában. Sikerült azonosítani, hogy ez a *Töredék-korszakok* című regényének részlete. 1861. május 2-án *Der alte Mihály. Eine Honved Geschichte* címen publikált a *Wanderer* a *Bolond Miskából* átvett elbeszélést. A magyar lap 1861. április 28-i számában Sz. V.

⁴⁰ TURÓCZI-TROSTLER József: *Petőfi belép a világirodalomba*. Bp. 1974. 91–92.

⁴¹ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1903. IX. 266–268. — WEISENFELD, Ernst: *Die Geschichte der politischen Publizistik bei den Siebenbürger Sachsen*. Frankfurt am Main, 1979. 45–47.

tollából valóban szerepel a *Honvéd történetek* sorozat első tagjaként ez a történet *Mulatságos halál* címen. Végül Jókai az *Üstökösből* átvett elbeszélése, *Der Brief eines Todten (Egy halott ember levele)* zárja a sort 1861. november 19-én az esti lap mellékleteként. Elmondható tehát, hogy a kor divatos elbeszélői egy-egy munkájukkal képviseltették magukat a *Wanderer*ben, s ez mindenképpen céltudatos és értő válogatásra utal. Gyakran magyar folyóiratokból átvett közlemények alapján születnek meg a fordítások, s a megjelenés és a német fordítás között eltelt rövid idő utal arra, hogy figyelték a magyar lapok szépirodalmi publikációit. A többnyire meg nem nevezett fordítókat a *Wanderer* számára dolgozó írók körében kereshetjük (Dux Adolfot emelhetjük itt ki elsősorban). A prózafordítások azonban a kortárs magyar prózairodalomnak sokkal szélesebb keresztmetszetét adják a német olvasókör számára, mint a líráénak, melyet mindössze három magyar vers képvisel.

Az itt kiemelteken kívül természetesen még sokszor történik említés a magyar irodalomról, vagy a magyar tudományos élet eseményeiről. A könyvismertetésekéről később még részletesebben szólunk. 1855. november 20-án Vörösmarty halálhírét, 1858. augusztus 20-án Császár Ferenc nekrológiát közlik, 1859-ben tudósítanak a pesti Kazinczy-ünnepségről, Szigligeti Ede *II. Rákóczi Ferenc fogsága* című darabjának 1861-es előadásáról, melyet 12 évig nem lehetett előadni. A tudományos közlemények közül Repiczky Jánosnak, az Akadémiai Könyvtár alkönyvtárosának, a perzsa nyelv kutatójának írását közlik német fordításban 1856. október 4. és 11. között négy részletben, *Die Schlacht bei Mohács* címen.

A magyarországi német nyelvű írók sem maradhatnak ki a felsorolásból. Dux Adolftól egy elbeszélést hozott a lap 1851. augusztus 20. és 30. között *Ein Trauerspiel in Ungarn* címen. A szintén magyarországi születésű, de német nyelvű költőként számon tartott Karl Beck *Still und bewegt* című elbeszélése 1857. október 1. és november 28. között jelent meg. Moritz G. Saphir magyar származású drámaíró, szerkesztő és humorista nekrológiát Falk Miksa írta a *Wanderer* 1858. szeptember 8-i számában.

Külön műfajt képviselnek a magyar tájegységeket, életképeket, szokásokat bemutató írások, zömmel német írók tollából. Az egyik rendkívül termékeny szerző W. Kraus, akiről sajnos nem találtunk semmi adatot. *Bilder aus Ungarn* című sorozatában 1856 és 1858 között írásokat közölt a csárdáról, a piacról, esküvőről, a magyar vendégszeretetről, fogadóról, a táltosról mint időjósról, a csikósokról, cigánykaravánról, Rózsa Sándorról, Debrecenről, a bánati éves piacról, a németül tanuló cseregyerekekről. 1856 júniusában az akkor Győrben élő hírlapíró Rózsaági Antal írt *Die Festung Raab* címmel, de Temesvárról és Debrecenről is írtak ismeretlenek. B[runo] Bucher, aki művészettörténész és 1855-től a *Wanderer* munkatársa és színikritikusa volt, Sina báró meghívására magyarországi utazáson vett részt. Erről *Ausflug in Szt. Miklós* címen közölt úti beszámolót 1857. május 21. és 24. között három részletben. „A. S.” monogrammú szerzőtől jelent meg *Ein Stück Altungarn* címen 1857. augusztus 27-én és 28-án a vonal alatti részben írás a magyarországi változásokról, nagyszabású építkezésekről. Csak kevés apróság van, ami a régi

Magyarországra emlékeztet – véli a szerző – az elmaradottság oka a cigányság, a rossz utak, a közbiztonság hiánya és egyéb kényelmetlenségek, de a vendégszeretet a régi. „B. B.” (talán az említett Bruno Bucher?) *Skizzen aus Pest* címen 1858. június 17-én és 20-án a pesti városképről, a színházakról, a Nemzeti Múzeumról írt, és összehasonlította a parkokat és a polgárházakat a bécsiekkel. Dr. A. Kerner (Anton Joseph Kerner botanikus?) tollából *Reiseskizzen aus dem ungarischen Grenzgebiete* címmel 1858 augusztusa és októbere között, Fr. Strehliktől *Erinnerung an Ungarn im Jahre 1849* és *Drei Tage aus dem Lagerleben vor Komorn* címen jelent meg a szabadságharc idejéről szóló írás. Rózsa Sándor többször is témája az ilyen kisebb írásműveknek, Ludwig Foglár bécsi költő például 1859. február 25-én Rózsa Sándor anyjáról írt.

A *Wanderer*nek a tárcarovaton belül volt *Bücherschau*, azaz könyvismertetés rovat, legtöbbször itt, de néha önálló cikk formájában közöltek könyvismertetéseket. Természetesen e vonatkozásban is csak a szerzője vagy tárgya miatt hungarika művekre terjed ki vizsgálódásunk.

A Csengery Antal és Kemény Zsigmond szerkesztésében *Magyar szónokok és státusférfiak* címen Pesten Heckenastnál 1851-ben megjelent életrajzgyűjtemény többször volt ismertetés tárgya. A *Wanderer* névtelen kritikusa három részletben ismertette (1851. július 25., 26., augusztus 19.). Azt írja róla, hogy a műben a szerzők és a bemutatott politikusok személyes ismeretsége érződik, valamint megnyilvánul a szerzők saját véleménye is, majd különösen részletesen foglalkozik Széchenyi és Wesselényi viszonyával. Ezt a részt egyébként Kemény írta. Október 3-án *Beöthy Eugen, politischer Verbrecher* címen, majd október 17-én *Deák als Redner, Staatsmann* címen részleteket is közöl belőle a *Wanderer*. Harmadízben a német fordításról („Ungarns [a lapban helyenként Magyarische] Redner und Staatsmänner”) szólnak; a kritikus a fordítást nem tartja kielégítőnek, és véleménye szerint Kemény írásai a legjobbak. A Deák legbelsőbb bizalmasának számító Csengeryt, a kötet összeállítóját elsősorban az vezérelte, hogy bebizonyítsa: csakis hivatásos, szakértelemmel és magas szintű képzettséggel rendelkező politikusok lehetnek a jövő cél tudatos építői – írja Szántó György Tibor Csengeryről szóló monográfiájában.⁴² A német kiadást – az előszó tanúsága szerint – azért állította össze Csengery, hogy adatokat szolgáltatson Magyarország történetéről, és hozzájáruljon azon mozgalmak jobb megismeréséhez, amelyek a közelmúlt forradalmában szerepet játszottak. A német nyelvű kötet tartalma nem egyezik azonban a magyaréval, hiányzik belőle Kölcsey és Szemere Bertalan életrajza, szerepel viszont benne a két Pázmány Dénes (apa és fia). Ennek oka talán az lehet, hogy a szigorú cenzúra miatt a 49-es kormány 1851-ben még emigrációban élő miniszterelnökét in contumaciam halálra ítélték, Kölcseyt pedig a kötet fordítója esetleg nem tartotta a német olvasó számára érdekesnek. Bezerédj István Tolna megyei földbirtokos, a nemesi ellenzék egyik

⁴² SZÁNTÓ György Tibor: *Csengery Antal*. Bp. 1984. 228.

vezetője, 48-ban kormánybiztos, szintén halálra volt ítélve, bár később kegyelmet kapott, ugyanakkor a Pázmányok – mindkettő országgyűlési képviselő – meghódoltak a császáriak előtt. Természetesen Csengery számára az ideális politikus, a mérséklet megtestesítője Deák, de szerepel ebben a „liberalizmus eszmekörében fogant [...] esszéirodalmunk egyik úttörője”⁴³ által összeállított kötetben Eötvös, Széchenyi és Wesselényi is.

A visszaemlékezések közül kiemeljük Egressy Gábor 1849/50-es törökországi naplójának, mely 1851-ben jelent meg Pesten, 1851. november 19-i és 20-i ismeretetését. A színész Egressy a szabadságharc alatt kormánybiztos, 49 után Törökországba menekül és csak 1854-ben tér haza. A könyv nem szenzációs – írja a recenzens – túl szubjektív, de van költői értéke. Érdekes még azért is, mert más törökországi magyar emigránsok sorsára is kitér. Görgey Artúr *Mein Leben und Wirken in den Jahren 1848 und 1849* című művét az *Augsburger Allgemeine Zeitung* alapján ismertetik 1852. május 6-án röviden. Eötvös József *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című állambölcseleti fő művének saját német fordításában (*Der Einfluß der herrschenden Ideen des 19. Jahrhunderts auf den Staat*) (1851–1854), 1851-ben megjelent első kötetéről azt írják 1851. december 31-én a *Feuilleton* rovatban, hogy egy napilap nem alkalmas e fontos mű elemzésére, e helyett rövid tartalmi kivonatot adják. Elmondható, hogy a *Wanderer*-ben elsősorban a lap liberális szellemiségéhez közelálló magyar írók, történészek munkáit ismertették, mégpedig a megjelenést rendkívül frissen követve.

A szépirodalmi művek ismertetéseit végignézve elsőként kiemelhetjük Arany János munkáit. 1851. május 14-én *Erzählende Dichtungen von J. Arany* Kertbeny fordításában kerül terítékre. Nyilvánvalóvá válik számunkra, hogy Kertbeny fordításait már a kortárs kritika sem tartotta sokra. Az Arany-versek fordításával kapcsolatban ilyen kitételek szerepelnek: „értelmetlen szóáradat”, „Arany úr még csak nem is tiltakozhat a fordítás ellen, mert abban néha előkerül olyan is, amit a költő mond, de ugyanakkor nem lehet nem elismerni, hogy ez az együgyű fecsegés nem az ő művének hiteles másolata [...] Kertbeny úr magyar verseket fordít németre, rendelkezik minden ehhez szükséges tulajdonsággal, pusztán két kis dolog hiányzik belőle: nem érti a magyar nyelvet és nem tud németül írni”. „A. D.” monogrammú recenzens (Dux Adolf?) ismerteti Arany *Toldi estjét Toldi's Abend* címen 1854. november 22-én. A mű magyarul 1854-ben jelent meg, németre csak 1856-ban fordította le Moritz Kolbenheyer. „Arany erős idegzetű természet – írja a recenzens –, és nem jellemző rá a gondolatok sápadtsága, ami oly sok mai költeményt megbetegített”. Hunfalvy Pál juttatta el a szerkesztőséghez Arany verseinek Ernst Lindner-féle fordítását. Lindner Petőfi és Arany verseit fordító szepességi német költő, 1867-től a Hunfalvy igazgatása alatt álló Akadémiai Könyvtár könyvtárosa. Arany az egyik legnehezebben fordítható költő, s Lindner jól ismeri a magyar nyelvet és költészetet, valamint a németet is – állapítja meg az ismertető dicsérőleg (1857. április 9.).

⁴³ SZÁNTÓ: i. m. 249.

Garay János verseit Kertbeny fordította németre, az 1856-os bécsi második kiadás ismertetése 1857. április 11-én jelent meg a *Wanderer*-ben. Itt megint elmarasztalás éri Kertbeny fordítását: „A fordító nincs a német nyelvnek olyan mértékig birtokában, hogy verseket vissza tudna adni rajta” – jegyzi meg sommásan a recenzens. 1860. január 27-én Johannes Nordmann, a *Wanderer* későbbi felelős szerkesztője ismerteti Lisznyai Kálmán verseit Kertbeny fordításában. Lisznyai a divatlapok, évkönyvek kedvelt költője, Petőfinek egy ideig példaképe, akit Nordmann népi költőként Burnshöz, Béranger-hoz és Uhlandhoz hasonlít. Kertbenyről ismét elítélő nyilatkozatot olvashatunk: „Kertbeny úr az eredeti tartalmát lelkiismeretesen adja vissza, nem sikerült azonban az eredeti primitíven erős és naivan graciózus formavarázásának átköltése”. A Kertbeny-fordítások alapvető hiányosságait Detrich Márta is összefoglalja monográfiájában, vagyis, hogy Kertbeny nem bírta tökéletesen egyik nyelvet sem, nem alapos, gyakran félreért valamit, vagy egész egyszerűen lusta utánanézni egy-egy szó jelentésének a szótárban; a fordítás lényegét az eredetihez való szolgálai ragaszkodásban látja, szavakat fordít és nem a vers szellemét. Fordításai közül a legsikerületlenebbek a Petőfi-fordítások.⁴⁴ Végezetül egy prózai mű ismertetéséről szólunk. 1858. október 2-án jelent meg Jókai Mór *Die guten alten Táblabírós (A régi jó táblabírók)* Kárfy Titusz-féle fordításának (Pest 1856) ismertetése. Jókairól így ír a *Wanderer* recenzense, W. Bachmann: „Jókainak élénk a fantáziája, nem mindig tud vele bánni. Nem válik előnyére, de ebben francia példaképeire hasonlít”. Jól sikerültnek találja viszont a „Localton” vagyis a helyi színezet visszaadását, a humort és néhány alak rajzát.

A magyarországi német költők közül kiemelkedő Dux Adolf *Ungarische Dichtungen* című 1854-ben megjelent, magyar költők verseinek fordítását tartalmazó kötetének ismertetése (1854. január 1.). Bár Dux költői tehetségét a kritikus nem tartja túl nagyra: „Az egészből inkább a költészet iránti érzék, mint az iránta való elhivatottság érződik ki”. Ugyanakkor azonban kiemeli Dux közvetítői szerepét Németország és Magyarország között és további fordításokra biztatja.

Arany, Garay, Lisznyai és Jókai azok a magyar költők, írók, akiknek elsősorban német nyelven is hozzáférhető műveire a *Wanderer* felhívja a figyelmet. A fordítók teljesítményét – bár úttörő munkát végeztek – objektívan, de ugyanakkor magas művészi méccét állítva ítélik meg a lap kritikusan.

Munkánkat az 1861-es évvel zárjuk le, mert az 1861. február 26-án kiadott Februári Pátens elindította történésorozat véget vetett az 50-es évek második felétől halványan meginduló enyhülési folyamatnak, a kormányzásban újra az abszolutisztikus elemek, az összbiriodalmi centralizáció erősödése figyelhető meg. A magyar történelemben mindenképpen korszakhatár ez az év (*A Magyarország története* című munka az 1861-től 1865-ig terjedő korszakot *Az önkényuralom megújítása és a politikai ellenállás válsága* cím alatt tárgyalja), Deák két feliratát, a május tizenhar-

⁴⁴ DETRICH Márta: *Kertbeny Károly élete és műfordítói munkássága*. Szeged, 1936. 56–57. (Germanisztikai füzetek 5.)

madikait és az augusztus ötödikeit elutasították. Deák kimutatta, hogy az Októberi Diploma és a Februári Pátens, melyeknek rendelkezései által a pénz-, vám-, hadügy és a kereskedelem a közös birodalmi tanács alá rendeltetnek, ellentétben állnak az államjogi előzményekkel, így az alapszerződésnek minősített Pragmatica Sanctióval és a perszonáluniós kapcsolatot újrafogalmazó 1848-as törvényekkel, a második feliratban az alkotmányjogi követeléseket az elsőnél határozottabban fogalmazta meg. Augusztus 22-én nagy nemzetközi megütközést keltve feloszlatták a magyar országgyűlést és november 5-én a kormányzás új rendjét, a provizóriumot vezették be, ami azt jelentette, hogy a törvényhatóságokat megszüntették és katonai bírások léptek életbe. Ez az ideiglenes állapot, a nyílt parancsuralmi rendszer aztán négy éven át érvényesült, s a nemzetnek csak a Deák ajánlotta helytállás és kivárással maradt meg.⁴⁵

RÓZSA, MÁRIA

Auf Ungarn bezügliche Berichte des Wiener „Wanderer“. 1851 – 1861

Die Wiener Zeitung *Wanderer* setzte ihre Erscheinung während des Bachschen Repressivsystems weiter fort. In den fünfziger Jahren gab es wiederum keine Pressfreiheit in Österreich, die Pressgesetze beschränkten die Tagesblätter sowohl politisch als auch materiell. Demzufolge ist die Zahl der politischen Organe 1852 im Vergleich zu 1848 von 306 auf 59 herabgesunken.

Von 1849 bis 1854 redigierte den *Wanderer* Ernst von Schwarzer (1848 Minister für öffentliche Arbeiten unter dem Doblhoff-Wessenberg Kabinett), wobei der nominelle Redakteur Ferdinand Ritter von Seyfried blieb. Ab 1856 wurde Moritz Grass zum Mitredakteur des Blattes, später ging es in sein Eigentum über. Der *Wanderer* vertritt liberale, föderalistische Ideen und gehörte zu den Verteidigern ungarischer Interessen, nicht zuletzt wegen einem seiner Hauptmitarbeiter, dem hervorragenden ungarischen Journalisten Max Falk. Er vermittelte die Ansichten von Ferenc Deák, der führenden Persönlichkeit der ungarischen Liberalen für die deutschen Leser, und hatte somit zur publizistischen Vorbereitung des Ausgleiches zwischen Österreich und Ungarn vielfach beigetragen. Durch Falk wurden zahlreiche ungarische Journalisten zu Korrespondenten bzw. Berichterstatern des Blattes, sie gehörten größtenteils zur Mitarbeitergarde der liberalen Tageszeitung *Pesti Napló*. Somit bestanden intensive Beziehungen zwischen beiden Organen. Der *Wanderer* besaß auch eine bedeutende Leserschaft in Ungarn.

Die zeitgenössische ungarische Literatur fand im *Wanderer* in deutscher Übersetzung auch Aufnahme, die kulturellen Ereignisse (Neuerscheinungen, Konzerte, Theateraufführungen, Ausstellungen) wurden regelmäßig besprochen, im Feuilleton erschienen Berichte über verschiedene Aktualitäten des Gesellschaftslebens. Mit dem Februarpatent (1861) und der darauffolgenden Auflösung des ungarischen Landtages ging die Epoche der anfängenden Entspannung zu Ende, es folgte wieder das Erstarren des absolutistischen Systems.

⁴⁵ A *Wanderer* 1862-től 1873-ig, a lap megszűnéséig tartó időszakát feldolgozó tanulmányunk előkészületben van.